Några vetenskapsteoretiska aspekter på forskning om ekonomistyrning

Lars A. Samuelson (Lars.Samuelson@hhs.se)

SSE/EFI Working Paper Series in Business Administration No 1999:5
September1999

Summary

The aims of this paper are to discuss the general characteristics and pluralism of research in business administration and management control, and to discuss action research as a research methodology.

In an introduction an overview of the debate pertaining to research in business administration is given. After that the basic grounds of the various major streams in research are discussed. Next an overview of some major paradigms is given followed by a presentation of a paradigm combining some of the basic paradigms. This paradigm is also used in some of the research programs headed by the author. Finally action research as a research methodology is discussed. It is seen as one kind of case study.

Keywords: business administration, management control, paradigms, action research.

Inledning

Fram till 1970-talet dominerade ett normativt paradigm forskningen om ekonomistyrning: forskarna medverkade i sökandet efter metoder (modeller och processer) som kunde bidra till den ekonomiska effektiviteten hos organisationer av skilda slag. Ekonomistyrning brukar också definieras som organisationers mer eller mindre medvetna val av metoder för att säkerställa en hög ekonomisk effektivitet.

Därefter har forskningen kring organisationer utvecklats i olika riktningar. Företagsekonomer har "importerat" paradigm från andra samhällsvetenskaper (främst sociologi, psykologi och socialpsykologi) och forskare från dessa områden ser organisationer som studieobjekt. En tidskrift som "Accounting, Organizations and Society" speglar med ett redovisningsperspektiv väl en stor del av de nya forskningsriktningarna. Fokus riktas ofta mot individer och deras egenskaper: drivkrafter, kognitioner och relationer. Baserat på metodologier som grounded theory och hermeneutik skall en förståelse för dessa fenomen byggas upp. Huruvida det går att nå någon form av generell kunskap (teori) ifrågasätts: allt är ju bara en fråga om subjektiva bilder. Jönsson skriver t ex ”...generalizable knowledge... is of interest only under ontological assumptions of organizations following laws of nature. Surely such assumptions are no longer tenable in the social sciences...” (1996, sid 178).

I denna vetenskapliga debatt synes inga direkta skillnader göras med hänsyn till vilken disciplin inom samhällsvetenskaperna som behandlas. Resonemang som primärt gäller sociologi antas i princip också ha relevans för företagsekonomin (jfr t ex Burrell och Morgans paradigmarbete, 1979, som för många också synes ge en relevant struktur för företagsekonomisk forskning). Det kan emellertid diskuteras hur homogena de olika samhällsvetenskaperna är och därmed i vilken utsträckning de vetenskapsteoretiska frågeställningarna har giltighet tvärs över de olika disciplinerna. Till detta kan läggas att disciplinen företagsekonomi i sig synes öka i heterogenitet, vilket förmodligen också gäller flera andra samhällsvetenskaper.[1]

Inom företagsekonomin kan vi finna delar där den empiriska grunden utgörs av data som har betydligt större grad av objektivitet än inom andra. Detta gäller t ex studier av hur resurser används respektive kan användas. Data har här i grunden karaktären av vektorer som representerar kvantiteten respektive värdet av olika resurser. Kvantiteterna kan mätas med samma objektivitet som gäller för naturvetenskaperna. I princip gäller detta också om värderingen. Här finns dock ett val mellan olika definitioner av värde; men för många definitioner av värde kan en objektiv mätning åstadkommas. Valet kan å ena sidan sägas vara likartat valet mellan olika skalor inom naturvetenskaperna (t ex att mäta temperatur med Celsius eller Fahrenheit). Men valet kan också ses som en teoretisk huvudfråga vilken kan belysas ur många olika aspekter, med olika paradigm. Det räcker med att här peka på så vitt skilda paradigm som redovisningens sökande efter generella principer och ett mer kritiskt paradigm där valet ses som bestämt av olika parters agerande för att optimera den egna nyttan av vald värdering.

Andra delar av företagsekonomin har helt annan karaktär. Som exempel kan nämnas studier av hur könsfördelningen varierar mellan olika nivåer i hierarkierna (se t ex Wahl, 1992). Studier av detta slag inom företagsekonomin kan lika väl räknas till sociologin.

Vi kan konstatera att företagsekonomin har olika delar vilka till sin karaktär varierar i släktskap mellan naturvetenskaper och andra samhällsvetenskaper. [2,3] Det är en disciplin som blivit allt mer mångfasetterad och som bl a karakteriserats som en "fragmented adhocracy" (Whitley, 1984). Deldisciplinerna utvecklas således oberoende av varandra och utan någon form av gemensam teori- eller begreppsbildning eller metodologisk grundsyn.[4]

Det är således lika fel att placera in företagsekonomi som en del av sociologin eller som en genuin samhällsvetenskap som att dit föra andra discipliner som har människor som studieobjekt, t ex den medicinska vetenskapen.

---

[1] Engwall (1995) har visat genom en studie av referenser i tidskriften Scandinavian Journal of Management att skandinavisk forskning inom managementområdet är mindre integrerad än många andra discipliner. Han noterar emellertid en viss tendens till ökad integrering under de senare åren.

[2] Även inom sociologin finns en metodologisk variation. Så står t ex Emile Durkheim för en metodologi som har sin bas i naturvetenskaperna (se Arbnor & Bjerke, 1994, sid 47).

[3] Detta skall ej uppfattas så att en del av företagsekonomin skulle söka efter lagar av den dignitet som vissa delar av naturvetenskaperna gör. Släktskapet gäller i huvudsak enbart den grundläggande metodologin och tron att det går att finna vissa stabila samband.

[4] I det arbete av Engwall (1995), som hänvisas till i fotnot 1 ovan, rekommenderar också författaren att studier av disciplinen delas upp på sina ingående delämnen (redovisning, organisationsteori, marknadsföring etc). Hela ämnet företagsekonomi är således heterogent.

Hur beaktas detta i den metodologiska debatten? Arbnor & Bjerke ger i sin väl spridda metodlära (1994) inga definitioner av samhällsvetenskap och företagsekonomi. De synes däremot implicit utgå från att studier inom samhällsvetenskap och företagsekonomi kan bedrivas utifrån samma spektrum av synsätt och metoder - från naturvetenskapligt präglade till sådana som närmast utvecklats inom sociologi. Detta är således helt i linje med den ovan framförda synen på företagsekonomin som en heterogen disciplin.

I Andersen (1990) ses företagsekonomin som en användarorienterad veten-skap i motsats till grundforskningen (aa, band 2, s 16): den skall medverka till att lösa praktiska problem i företag. Möjligen kan framställningen kritiseras för att entydigt koppla forskningen till problem, vilka också sägs vara knutna till en eller vissa aktörer. Det finns också generella problem som företagsekonomin studerar (t ex allmänna villkor för produktval vid trånga sektioner) som därmed faller utanför behandlingen. Å andra sidan påpekas också i boken att modern mikroteori (t ex transaktionskostnadsteori) skulle kunna användas för att minska den splittrade bild som företagsekonomin nu visar upp (aa, band 2, sid 107). Det innebär också att man riktar in fokus på mer generella frågeställningar än enskilda aktörers problem.

Ryan m fl hänför utan närmare diskussion finansering och redovisning till samhällsvetenskaperna (1992, s 20). Man menar att uppfattningen om att forskningen är neutral och objektiv möjligen kan vara rimlig för naturvetenskaperna men knappast för samhällsvetenskaperna.

En *slutsats* är således att företagsekonomin och inte minst ekonomistyrningen är heterogen och inrymmer frågeställningar som både har släktskap med naturvetenskaper och med samhällsvetenskaper. Det är därför naturligt att disciplinen i sig rymmer olika metodologier, paradigmer och vetenskapliga förhållningssätt.

Allmänt sett leder ett naturvetenskapligt synsätt till en positivistisk, explanatorisk och kvantitativ metodsyn. Exempel på detta är de analytiska och systemsynsätten enligt Arbnor & Bjerke (1994, s 62). Ett samhällsvetenskapligt synsätt kompletterar denna metodsyn med olika förstående - hermeneutiska - och kritiska synsätt, t ex aktörssynsättet enligt Arbnor & Bjerke (aa). Metodsynen blir kvalitativ snarare än kvantitativ.

Synsättens olika vetenskapliga förhållningssätt

De olika synsätten speglar olika ontologisk (uppfattning om världen) och epistemologisk (hur kunskaper om världen kan nås) grundsyn. Detta är frågor som länge debatterats inom vetenskapsteorin och angränsande områden (t ex filosofin). Det ligger inte inom ramen för denna uppsats att presentera en sammanfattning av debatten, än mindre att bidra till den. För dylika översikter som kopplats till ämnesområdet kan t ex hänvisas till Ryan m fl (1992).

För den fortsatta framställningen är det av intresse att notera att man skiljer mellan följande alternativa grundläggande ontologiska antaganden:

1. Det finns en verklighet som kan beskrivas - realism (kallas även rationalism)

2. Det finns ingen objektiv verklighet utan alla beskrivningar är betingade av observatörens egna erfarenheter, värderingar och antaganden - idealism (kallas även fenomenologisk syn).

Realismen har präglat traditionell forskning av naturvetenskaplig karaktär medan idealism vunnit insteg i samhällsvetenskaperna under senare decennier. Antagandena präglar inte bara valet av paradigm i sig, de präglar också synen på aktörerna i teorierna. Enligt ett av realism präglat paradigm kan aktörerna skaffa sig "korrekta" uppfattningar om verkligheten och agera rationellt och funktionellt. Enligt ett av idealism präglat paradigm bestäms däremot aktörernas handlingar t ex av subjektivt och socialt bestämda tolkningar (t ex ny institutionell teori, se t ex Meyer & Rowan, 1977, och Giddens, 1982).

Den ontologiska grundsynen är av allmänvetenskaplig karaktär. En viss grundsyn kan ge upphov till olika paradigm. Inom en viss disciplin avlöser dessa varandra enligt Kuhn (1962), medan Törnebohm (1983) anser att flera paradigmer kan förekomma parallellt.

En fråga är om en studie måste baseras på ett antagande eller om de kan kombineras? Argument har rests för den senare ståndpunkten (se t ex Boland & Pondy, 1983 och Bredenlöw, 1996[5]). Dock gäller att varje delresonemang e dyl måste baseras på en typ av antagande. Däremot kan det vara möjligt att växla antagande i olika avsnitt av studien.

Vi har sedan frågan om epistemologi: hur kan kunskap erhållas? Även här är en grundfråga just möjligheten att nå något som kan kallas kunskap i betydelsen att det är kunskap för flera personer. Om observationer är beroende av subjektiva tolkningar går det väl ej att nå intersubjektiv kunskap? Nej, förvisso inte. Och detta är en extrem ståndpunkt, som kanske närmast kan kopplas till företrädare för s k postmodernism (se Alvesson & Sköldberg, 1994, s 225).

Men flertalet vetenskapsteoretiker utgår från att viss intersubjektiv kunskap kan nås och att basen för detta i huvudsak är empiriska data. Via explicita tolkningsregler kan de relateras till modeller och teorier och därigenom göras till föremål för intersubjektiv förståelse och kunskap.

Det observeras att den grundläggande debatten om kvantitativ och kvalitativ metod egentligen är oberoende av val av grundläggande ontologisk uppfattning: vare sig man intar en realistisk eller idealistisk ståndpunkt i ontologisk mening kan man bedriva forskning enligt en kvantitativ eller kvalitativ metod. I praktiken synes dock det vanliga vara att realism förenas med kvantitativ metod och idealism med kvalitativ.

Olika paradigmer

---

[5] Bredenlöw fångar i en mening innebörden i en sådan kombination: "If the world is socially constructed - which I also suppose - rational models are part of the socially constructed world." (aa, s 34)

Forskning inom företagsekonomi och ekonomistyrning kan således baseras på olika vetenskapliga grundsyner vilket yttrar sig i olika paradigmer.

Det finns en *traditionell kärna* som står naturvetenskaperna nära och som präglas av kvantitativa metoder och en *positivistisk* eller *neo-positivistisk grundsyn*. Företagsekonomi som ämne handlar i grunden om ekonomi i företag (i vid bemärkelse - alltså organisationer inom såväl näringsliv som offentlig förvaltning)[6]. Att medverka till en ökad förståelse för de faktorer som har betydelse för denna fråga liksom att medverka till en utveckling av metoder och synsätt varigenom denna förståelse omsätts i konkreta åtgärder uppfattas vara av central betydelse. Att hävda att forskning inom detta paradigm skulle ha en lägre eller högre teoretisk nivå än samhällsvetenskaplig forskning grundad på en idealistisk grundsyn är omöjligt. Olika forskningsinriktningar får bedömas utifrån sina premisser. I grunden synes det vara positivt med en metodologisk pluralism.

Forskning inom företagsekonomi handlar således till en del om att utveckla metoder och tekniker som kan medverka till en förbättrad ekonomisk effektivitet. I Europa verkar denna gren av forskningen inom särskilt den interna redovisningen (ekonomistyrningen) ha kommit på undantag. Forskningen synes dominerad av personer som arbetar inom andra paradigmer. I USA är det närmast tvärtom. Här är akademiker djupt involverade i utvecklingsarbeten och utvärdering av olika metoders effekter. De sistnämnda kan kanske ibland kritiseras för att skönmåla olika metoder och därvid blotta snarare ett konsultintresse än ett seriöst akademiskt intresse. Exempel på metoder som på detta sätt framtonat i en många gånger alltför skön dager är Business Process Reengineering, Balanced scorecards och Activity Based Management. Andra forskare som är engagerade i utvärdering av metoders effekter synes ha en mer objektiv relation till studieobjekten.[7]

Hur skall metodutveckling uppfattas från vetenskaplig metodsynpunkt? Olika egenskaper i arbeten av detta slag kan framhållas. Inriktningen kan karakteriseras som *normativ*. Det gäller ju explicit att medverka till att finna bättre metoder för att säkerställa ekonomisk effektivitet. Utöver metoder av nämnt slag inbegrips här alla typer av mekanismer som kan genom sin utformning kan påverka beteendet i organisationer, t ex redovisningsregler, belöningssystem, internprissystem etc.

Den traditionella forskningen har kompletterats med ett ökat intresse för samspelet mellan individer och andra resurser. Beteendevariabler har lagts till vilket lett till nya teorier. Ett beteendevetenskapligt paradigm har utvecklats vilket till en början var positivistiskt och normativt präglat. Man försökte t ex bestämma villkor för hur mål skulle formuleras för att optimala prestationer skulle erhållas. Bland den senare utvecklingen av teorier och modeller inom detta område kan nämnas agentteori och arbeten som utgår från neoklassisk mikroteori. Här är utgångspunkten individens nyttomaximering och marknaden som den plats där transaktioner äger rum. Dessa antaganden har kritiserats t ex av Simon (1957) och Williamson (1985) som utvecklat alternativa teorier inom området.

---

[6] I NFF-Nytt (medlemsbladet i Nordisk Företagsekonomisk Förening) debatteras i nummer 5 och 6, 1995 (och har fortsatt i senare nummer), om inte namnet Företagsekonomi egentligen dåligt speglar ämnets innehåll. Man föreslår som alternativ organisationsteori eller företagande. Debatten synes väl spegla ämnets ökande heterogenitet.

[7] Kaplan (1984) argumenterar starkt för att forskarna för att förstå aktuell företagsproblem måste ut och studera det som händer i innovativa företag.

Helt andra paradigmer utvecklas emellertid när man utgår från en idealistisk grundsyn och därmed söker sig mer till forskning som strävar efter förståelse och tolkning - ett *tolkande paradigm*. Utgångspunkten är här att fenomen som ekonomistyrning är socialt konstruerade. De följer ej några naturlagar som det gäller att upptäcka utan olika regler och strukturer (explicita och implicita) som styr socialt beteende, regler som i sin tur är socialt konstruerade.[8] Ryan m fl (1992, s 63) menar att detta bl a kan innebära att man kan studera:

> "how accounting is conditioned by the socio-economic system, how it provides a set of rules which structure certain types of organizational behaviour, and how these rules themselves emerge out of the social practices of organizational participants."

Redovisning och ekonomistyrning kan t ex uppfattas tillhandahålla ett språk som bl a kan användas för att legitimera en verksamhet och som kan utnyttjas i en organisations maktspel. Detta är frågor som framför allt fokuseras inom s k institutionell teori (se t ex Covaleski m fl, 1996). De teorier som erhålls kan hjälpa till att förklara hur de sociala strukturer ser ut som skapar social verklighet. En förståelse av dessa samband kan medverka till att controllers och andra får större möjligheter att fullfölja sina uppgifter i organisationen, att se till att ekonomistyrningen utformas och används på ett sätt som är förenligt med aktuella mål och syften.

Ett aktuellt exempel på denna typ av forskning är Jönssons ”Accounting for improvement” (1996). Han fokuserar redovisningens användning för kommunikation och resonerar om detta i termer av lärande, tolkning, förtroende och kriser (sid 19).

Från ett tolkande paradigm är steget inte långt till *kritisk teori*. Inom samhällsvetenskaperna handlar den generellt sett om att utifrån en förståelse för gällande sociala regler och strukturer verka för förändringar.

För en närmare beskrivning av innebörden i såväl tolkande som kritisk teori och deras tillämpningar inom företagsekonomin (närmast organsationsteorin) hänvisas till Alvesson & Sköldberg (1994).

Sammanfattningsvis har ovan följande grundläggande paradigmer urskilts inom ekonomistyrningen[9]:

1. Traditionell forskning av positivistisk eller neo-positivistisk natur. Inom ramen för denna finns såväl beskrivande, förklarande som normativa ansatser. De variabler som studeras kan vara såväl ”hårda” som beteendevetenskapliga
2. Tolkande forskning
3. Kritisk teori

---

[8] Ett exempel på detta är Olsens (1970) beskrivning av budgetering som en ritual.

[9] Genomgången är ej fullständig utan har främst syftat till att redogöra för några huvudtyper av paradigmer.

En likartad klassificering av de olika paradigmen ges även av Covaleski m fl (1996) i en genomgång av organisations- och sociologiteoretiska bidrag till ”managerial accounting”. Bidraget till den traditionella forskningen behandlar de under rubriken situationsberoende teori.

En slutsats av den föregående korta översikten är att ekonomistyrning nu är ett delområde inom företagsekonomin som beforskas utifrån ett vitt spektrum av olika paradigmer. Som Ryan m fl skriver (1992, s 64-65) har området förlorat den enhetlighet som präglar en enskild disciplin. Men ekonomistyrning uppfattas samtidigt vara en tydlig deldisciplin inom företagsekonomin bestämd av sitt studieobjekt. Att ansatser, aspekter och metoder varierar ligger närmast i sakens natur samtidigt som det leder till intrycket av att området är en fragmenterad adhocracy.

Man kan också anföra att ekonomistyrning är ett område som just genom sin karaktär har en spännande ställning i ett spektrum av alternativa paradigmer som kan ha en vinkling mot naturvetenskap och/eller samhällsvetenskap. Det är kanske rimligt att olika forskningsprogram ansluter till ett visst paradigm. Precis som Ryan m fl anför enligt ovan torde emellertid en förståelse för helheten vara en värdefull kunskap för den som vill förändra ekonomistyrningen i en viss verksamhet.

Exempel på perspektiv/paradigm i aktuell forskning

Forskningsprojekten följer normalt ett visst paradigm. Inom ekonomistyrningen kan vi finna paradigmer som direkt ansluter till dem som principiellt beskrivits ovan.

Men vi finner också hur under inflytande av den vetenskapsteoretiska debatten nya paradigmer eller ansatser utvecklas som på olika sätt kombinerar olika synsätt.

Inom sektionen för redovisning och finansiering vid Handelshögskolan i Stockholm är det s k effektsynsättet ett samlande paradigm för flera forskningsprojekt, se bild 1. Synsättet hämtar sitt namn från att projekten inte bara studerar utformningen av olika styrmedel i olika situationer utan även strävar efter att mäta de effekter, funktionella såväl som dysfunktionella, som erhålls av valda styrmedel. Synsättet präglas i grunden av realism och av situationsberoende teori. Det har emellertid utvecklats mot en ökad komplexitet genom att effekter av styrsystem studeras inte bara med hänsyn till medverkande aktörers egenskaper utan också till de regler som styr socialt beteende i studerade organisationer (t ex institutionell teori).

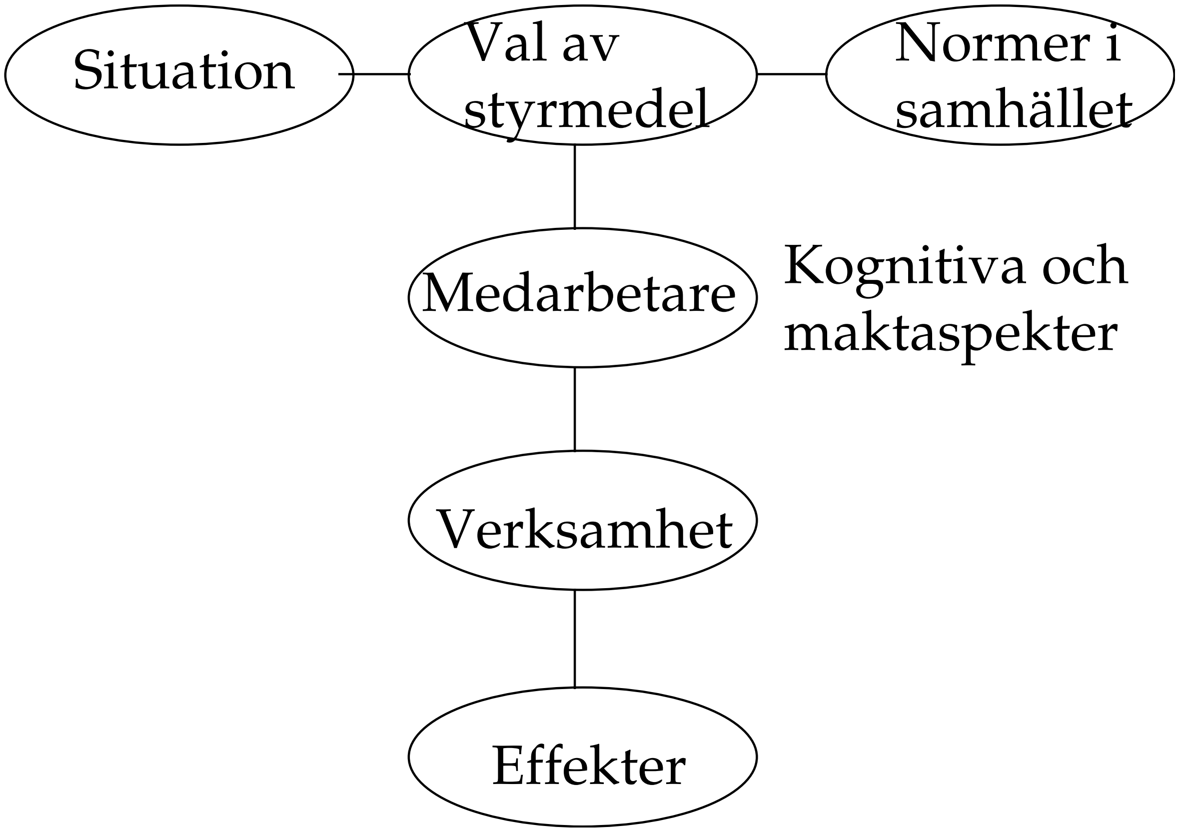

Bild 1. Effektsynsättet

Ett annat exempel är projekt som tydligt markerar att flera olika perspektiv anläggs. Det är en metod som bl a Peter Skærbæk tillämpat i sina arbeten. I ett (1995) preciserar han tre perspektiv: ett rationalistiskt, ett human relations och ett politiskt. De två första ansluter till traditionella paradigmer inom ekonomistyrningen medan det tredje kompletterar med ett tolkande perspektiv.

Några kommentarer om forskningsmetoder och särskilt om aktionsforskning och fallstudier

Forskningsmetoderna följer delvis av valda paradigmer. Den tidiga normativa forskningen använde huvudsakligen deduktiva metoder.

Framför allt med den framväxande idealistiskt inriktade forskningen kom i huvudsak induktiva metoder att tillämpas. Tolkning och förståelse kräver ingående empiriska studier. Fallstudier har därmed kommit att dominera. Här har forskarna en passiv roll: de registrerar det som händer utan att försöka påverka skeendet. I många fall torde ändå en viss påverkan uppstå såväl genom själva den uppmärksamhet som aktörerna får av forskare, vilket kan leda till funderingar över vad de egentligen håller på med och kanske ändrar sitt beteende, som också genom de frågor etc som forskarna ställer, vilket riktar aktörernas intresse åt specifika håll.

Man kan utveckla fallstudiemetoden så att forskaren medvetet tillåts påverka studieobjektet genom att i ett skeende komma med förslag till åtgärder etc. Om forskaren genom sina kunskaper kan bidra till en ökad ekonomisk effektivitet är ju ett sådant beteende av allmänt intresse. Självfallet kräver ett sådant beteende ett väl så noggrant registrerande av förslag, argument, åtgärder etc som en traditionell fallstudie. Ett problem i detta sammanhang kan vara för forskaren att i en rapport återge alla de faktorer som bedöms vara relevanta. De kan ibland upplevas alltför känsliga. Att anonymisera kan då vara en möjlighet, men då förlorar fallet omedelbart i värde. Att tillämpa metoden inom områden som är under utveckling, vilket motiverar longitudinella studier, och där många faktorer spelar in torde vara speciellt lämpligt. Detta är karakteristika som passar väl på ekonomistyrningen sedan mitten av 1980-talet.

Det är mot denna bakgrund som forskningen kring ekonomistyrning vid B-sektionen på Handelshögskolan till stor del nu bedrivs som aktionsforskning.

Aktionsforskning

Aktionsforskning är alltså en fallstudiemetod där forskaren uttryckligen kan interagera med den studerade organisationen.[10] Enligt vissa akademiker kan forskare just genom att samverka med praktiken också erhålla en fördjupad förståelse av verkligheten (se t ex Abrahamson, 1996). Metoder som deltagande observation och klinisk forskning synes i princip stå nära den aktionsforskning som diskuteras i detta avsnitt.

Principiellt har diskuterats (se t ex Gummesson, 1988, sid 167 ff) om en sådan interaktion är acceptabel: är det inte en stor risk att forskarens trovärdighet och objektivitet minskar?[11]

I princip ställs samma krav i detta fall på forskarens redovisning av data och metod som i en vanlig fallstudie (se nedan). Om aktionsforskning kan tillämpas är bl a en fråga om det är en rimlig metod för att erhålla intressant och relevant kunskap. Om forskaren genom sitt agerande kan medverka härtill kan metoden uppfattas vara motiverad.

Gummesson sammanfattar från tidigare studier åtta egenskaper som karakteriserar aktionsforskning (1988, sid 100-2, där också egenskaperna kommenteras närmare)[12]. I något generaliserad form är det följande egenskaper:

1. Den har två mål: att medverka till att lösa en organisations problem och att ge ett forskningsbidrag
2. Under projektets gång lär forskaren och organisationens personal av varandra och utvecklar sin kompetens

---

[10] Observera att hermeneutisk, förståelseinriktad forskning ibland benämns forskning enligt ”the action-oriented approach” (se t ex Pihlanto, 1994).

[11] Inom vissa andra vetenskaper är likartade metoder helt accepterade. Det gäller t ex inom antropologi och etnologi där forskarna ibland lever lång tid hos de studerade folken. Man tror ej att helt objektiva eller neutrala data erhålls, men uppfattar metoden som effektiv.

[12] Denna beskrivning ligger i linje med den som görs av andra väletablerade forskare, t ex Argyris m fl (1985).

3. Den kunskap som utvecklas är holistisk snarare än partiell. Forskarens bidrag till lösandet av organisationens problem ska beskrivas
4. Aktionsforskning kräver samverkan och återföring mellan forskare och organisationens personal och löpande anpassning till ny information eller nya förutsättningar. Forskaren får ofta ökad legitimitet i medarbetarnas ögon och kan därmed också få bättre tillgång till data
5. Aktionsforskning är särskilt tillämplig vid planering av och skapande av förståelse för förändringar i sociala system
6. Aktionsforskningen bedrivs utifrån ömsesidigt accepterade etiska regler
7. Aktionsforskaren måste ha kunskaper om de grundläggande förutsättningar som gäller för organisationens verksamhet
8. Aktionsforskning baseras i huvudsak på en hermeneutisk metodologi, men positivistiska inslag kan förekomma. Sammantaget pekar det mot ett behov av ett aktionsforskningsparadigm.

Som också framhålls bl a av Jönsson (1990) kan i anslutning till den sista punkten 8 ovan påpekas att aktionsforskning också ligger nära kritisk teori: det handlar om att medverka till förändringar, att bidra till en kunskap hos aktörerna som gör att de får en ökad förståelse för verksamheten och dess bestämningsfaktorer så att de kan genomföra motiverade förändringar. Om aktionsforskningen har karaktär av tolkande eller kritisk teori beror av forskaren och syftet med det aktuella projektet.

Gummesson ger följande sammanfattande karakteristik av en aktionsforskare (aa, s 165, kursivering i originalet):

> On the basis of his *paradigm* and *preunderstanding* and given *access to empirical data* via his *role as change agent*, the action scientist develops an *understanding* of a *specific decision and change process* in the *case* with which he is involved. He *generates a specific (local) theory* which is then *tested* and *modified* through *action*.
> The interaction between the *role of researcher* and the *role of consultant*, *within a single project* as well as *between projects*, can also help the scientist to generate a *more general theory* which in turn becomes an instrument for *increased theoretical sensitivity* and an *ability to act* in a social context, a theory which is *never finalised* but is *continually being transcended*.

Denna beskrivning uppfattas motsvara en slags idealbild vilket framgår av Gummessons (aa) kommentarer. På samma sätt som vid fallstudier torde olika aktionsforskningsprojekt kunna ge olika bidrag och ha olika syften sett i ett mer övergripande forskningsperspektiv.[13] När det t ex ovan talas om testning kan det i vissa projekt vara tal om en explicit testning, medan andra främst kan vara inriktade på att utveckla och pröva olika idéer. I ett inledande skede av en utveckling inom ett område kan det således vara mindre adekvat att tala om att man tidigt har en specifik teori som testas. Den specifika

---

[13] Jönsson (1990) beskriver två projekt där syftet varit mer begränsat: att genom forskarnas medverkan i utvecklingsprojekt inverka på aktörernas beteende och stimulera ett ekonomiskt beteende: "...the projects aimed at..(s)ystematic generation of Hawthorne-effects by attending to the social aspects of information use in management." (sid 21).

teorin växer snarast fram under projektets gång och kan testas i ett andra steg i den aktuella organisationen eller i andra.

Jönsson beskriver den metod som använts i ett omfattande forskningsprogram som ”action research with modest intervention” (1996, sid ix). Härmed avses att forskarna i dessa fall gjorde vissa ingrepp i fallen i syfte att starta processer, som sedan kunde studeras.

Aktionsforskning har inslag av konsultverksamhet. Men det finns viktiga skillnader. Jönsson (1990) framhåller följande:

> ”To separate action research from consulting it should be pointed out that participants should be enabled to reflect upon differences in meaning that arise and to negotiate these differences. They should feel free to choose among competing meanings. (sid 5) ...The difference to consultancy is the interpretive act and the public reporting of the project upon its conclusion.” (sid 25)

Mot bakgrund av att styrningen och inte minst ekonomistyrning i och av organisationer av skilda slag nu är i en fas av dynamisk utveckling synes en aktiv samverkan mellan forskare och praktiker i olika projekt skapa goda möjligheter till att gemensamt finna nya metoder och modeller som passar dagens och morgondagens krav och förutsättningar.

Fallstudier

Det finns nu en omfattande litteratur om fallstudier (se t ex Eisenhardt, Hägg & Hedlund, Merriam, Valdelin, Yin).

Fallstudier genomförs på liknande sätt mer eller mindre oberoende av forskarens metodologiska grundsyn (se Otley & Berry, 1994). De huvudsakliga metoderna är deltagandeobservationer, intervjuer (vanligen fokuserade, ”semi-structured”) samt dokumentstudier. Därutöver finns speciella metoder för att studera speciella variabler, t ex användningen av hypotetiska fall (”real life constructs”) för att erhålla en bättre förståelse för beslutsfattares ageranden (se Lapsley & Llewellyn, 1995).

Aktionsforskning uppfattas normalt ha karaktären av en fallstudie. De metoder som generellt sett kan användas i fallstudier och som diskuteras i ovan nämnd litteratur står därför även till buds för aktionsforskaren.

Referenser

Abrahamson, E, 1996, Management fashion, *Academy of Management Journal* (nr 1) sid 254-285

Alvesson, M & Sköldberg, K, 1994, *Tolkning och reflektion* (Lund: Studentlitteratur)

Andersen, H (red), 1990, *Videnskabsteori og metodelære*, band I och II (Frederiksberg: Samfundslitteratur; band I 3:e uppl, band II 1:a uppl)

Arbnor, I & Bjerke, B, 1994, *Företagsekonomisk metodlära* (Lund: Studentlitteratur, 2:a uppl)

Argyris, C, Putnam, R & McLain Smith, D, 1985, *Action Science - Concepts, Methods, and Skills for Research and Invention* (San Fransisco: Jossey-Bass)

Boland, R J Jr & Pondy, L R, 1983, Accounting in Organizations: A Union of Natural and Rational Perspectives, *Accounting, Organizations and Society* (nr 2/3) sid 223-234

Bredenlöw, T, 1996, Organizational Change and Systems of Information for Management (uppsats presenterad vid en workshop om ”Ekonomistyrning i flödesorienterade verksamheter”, Stockholm 1-2 februari, 1996)

Burrell, G & Morgan, G, 1979, *Sociological Paradigms and Organizational Analysis* (Aldershot: Gower)

Covaleski, M A, Dirsmith, M W & Samuel, S, 1996, Managerial accounting research: the contributions of organizational and sociological theories, *Journal of Management Accounting Research* (Vol. 8) sid 1-35

Eisenhardt, K M, 1989, Building theory from case study research, *Academy of Management Review* (nr 4) sid 532-550

Engwall, L, 1995, Management Research: a fragmented adhocracy? *Scandinavian Journal of Management* (nr 3) sid 225-235

Giddens, A, 1982, *Sociology - a brief but critical introduction* (London: Macmillan)

Gummesson, E, 1988, *Qualitative Methods in Management Research* (Lund: Studentlitteratur & Chartwell-Bratt)

Hägg, I & Hedlund, G, 1979, ”Case studies” in accounting research, *Accounting, Organizations and Society* (nr 1/2) sid 135-143

Jönsson, S, 1990, Action Resarch (uppsats presenterad vid ISRA-90 workshopen i Köpenhamn, 14-16 december, 1990)

Jönsson, S, 1996, *Accounting for improvement* (Guildford: Pergamon)

Kaplan, R S, 1984, The Evolution of Management Accounting, *The Accounting Review* (nr 3) sid 390-418

Kuhn, T, 1962, *The Structure of Scientific Revolution* (University of Chicago Press)

Lapsley, I & Llewellyn, S, 1995, Real life constructs: the exploration of organizational processes in case studies, *Management Accounting Research* (nr 6) sid 223-235

Merriam, S B, 1994, *Fallstudien som forskningsmetod* (Lund: Studentlitteratur)

Meyer, J W & Rowan, B, 1977, Institutionalized organizations: formal structure as myth and ceremony, *American Journal of Sociology,* sid 340-363

Olsen, J P, 1970, Local Budgeting: Decision Making or a Ritual Act? *Scandinavian Political Studies* (vol 5) sid 85-118

Otley, D T & Berry, A J, 1994, Case study research in management accounting and control, *Management Accounting Research* (nr 5) sid 45-65

Pihlanto, P, 1994, The Action-oriented approach and Case Study Method in Management Studies, *Scandinavian Journal of Management* (nr 4) sid 369-382

Ryan, B, Scapens, R W & Theobald, M, 1992, *Research Method and Methodology in Finance and Accounting* (London: Academic Press)

Simon, H A, 1957, *Administrative Behaviour* (New York: Macmillan, 2:a uppl)

Skærbæk, P, 1995, The politics of accounting technology: how accounting technology impedes decentralization. Ingår i Christiansen, J m fl, red, *Proceedings of the 13th Nordic conference on business studies* (Köpenhamn: Copenhagen Business School)

Törnebohm, H, 1983, *Studier av kunskapsutveckling* (Karlshamn: Doxa)

Wahl, A, 1992, *Könsstrukturer i organisationer* (Stockholm: EFI)

Valdelin, J, 1974, *Produktutveckling och marknadsföring* (Stockholm: EFI)

Whitley, R, 1984, *Intellectual and Social Organization of the Sciences* (Oxford)

Williamson, O E, 1985, *The Economic Institutions of Capitalism: Firm, Markets and Rational Contracting* (New York: Free Press)

Yin, R K, 1984, *Case Study Research - Design and Methods* (Beverly Hills: Sage)